

Cite: Kalahnsnykova, T. M. (2020). Spatially Determined Risks for Human Development. *Demography and Social Economy*, 4 (42), 93-105.

УДК 332.05-332.142.2

JEL CLASSIFICATION: O15

Т. М. КАЛАШНІКОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України

01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: tatank@meta.ua

ORCID 0000-0002-7963-3155

ПРОСТОРОВО ДЕТЕРМІНОВАНІ РИЗИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Метою статті є дослідження просторових детермінант людського розвитку та змісту поняття просторово детермінованого ризику людського розвитку. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні об'єктів, суб'єктів, результатів просторово детермінованого ризику людського розвитку. Вперше запропоновано і розкрито сутність дефініції «просторово детермінований ризик людського розвитку». Це в подальшому дозволяє сформувати теоретико-методологічне підґрунтя до оцінювання відповідних ризиків. Маючи за основу авторський концепт «простір людського розвитку» як його просторову модель, у статті досліджено територіально-просторові особливості процесу людського розвитку шляхом вивчення факторів, що його формують і детермінують. Визначено, що просторові детермінанти людського розвитку включають чотири групи факторів — особливості фізичного простору, економічного та соціального середовища, умови повсякденного життя населення. Характерні просторові детермінанти несуть у собі як можливості для розвитку, так і загрози. За певних умов вони трансформуються у ризики людському розвитку і антиризики як фактори стійкості і протидії ризикам. Узагальнюючи загрози людському розвитку, було виокремлено чотири класи загроз: нерівність (у доходах, у житлових умовах, у доступі до соціальних благ, до освіти тощо); нерівномірність у розміщенні (гіперурбанізація, гіперполяризація, нерівномірність розміщення інфраструктури, рекреаційних територій тощо); віддаленість; важкодоступність. Окремо взяті території теоретично можуть потерпати від всіх перерахованих вище загроз. Також такі загрози, виходячи з індивідуальних просторових характеристик відповідних територій і наявності вразливих груп населення, можуть бути знівельованими або підсиленими, що буде зменшувати або збільшувати ймовірність ризиків людського розвитку. Як основні класи ризиків людського розвитку автор виокремлює: ризики соціального відторгнення; ризики для здоров'я; ризики для життя. В роботі сформульовано авторське визначення

просторово детермінованого ризику людського розвитку як об'єктивно існуючої вірогідності соціального відторгнення, порушення здоров'я певної тяжкості або позбавлення життя для населення певної території (або окремих індивідів), що пов'язана з дією просторово локалізованих загроз, спричинених нерівністю в доходах та у доступі до соціальних благ, нерівномірністю розміщення, віддаленістю та важкодоступністю місць проживання, прикладання праці, інфраструктури, зокрема соціальної та транспортної.

Ключові слова: людський розвиток, простір людського розвитку, просторові детермінанти людського розвитку, ризик, просторово детермінований ризик людського розвитку.

Постановка проблеми. Ризикологія є сьогодні доволі молодою наукою. Вона знаходиться в стані розвитку свого термінологічного і методологічного апарату, особливо у випадку, коли об'єктом її дослідження виступають соціальні процеси. Дослідження ризиків стосовно соціальних процесів характеризується значним евристичним і практичним потенціалом, оскільки пропонує дещо новий, незвичний підхід до розгляду соціальних явищ. Також дослідження ризиків має в своєму арсеналі певні методологічні підходи до їх диференціації та оцінювання, які довели свою ефективність у технічних науках; деякі з них можна вважати перспективними задля аналізування соціальних процесів, зокрема людського розвитку.

Актуальність дослідження. Дослідження соціальних ризиків за сучасних соціально-економічних реалій є актуальним напрямком досліджень соціальної економіки. В даній статті автор зосереджує увагу на дослідженні ризиків людського розвитку, зокрема просторових. При цьому простір людського розвитку розглянуто як певний життєвий простір, де відбувається відтворення і розвиток населення. Він тісно пов'язаний і певною мірою визначений (як доводять основні положення економічної географії і науки про розвиток продуктивних сил) особливостями географічного базису відповідної території, ступенем її освоєння, поточним соціально-економічним станом. Проте оскільки змістовний посил концепції людського розвитку, його цілі і критерії їх досягнення відрізняються від змісту, цілей та інструментів забезпечення економічного зростання, то він вимагає окремої уваги і є самостійним напрямом наукових досліджень.

Метою статті є дослідження просторових детермінант людського розвитку та змісту поняття просторово детермінованого ризику людського розвитку.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що ґрунтуючись на концепті «простору людського розвитку» як його просторовій моделі, автором вперше запропоновано і розкрито сутність дефініції «просторово детермінований ризик людського розвитку». Зокрема визначено об'єкти, суб'єкти, результати просторового детермінованого ризику людського розвитку. Це в подальшому дає змогу сформулювати теоретико-методологічне

підґрунтя до оцінювання відповідних ризиків через розробку профілів просторово детермінованих ризиків окремих населених пунктів.

Методи дослідження. В статті задля досягнення мети дослідження застосовано низку загальнонаукових методів, зокрема: системного підходу (для формування визначення, основних властивостей і характеристик просторово детермінованого ризику людського розвитку), аналізу, синтезу, узагальнення (ідей науковців, які дозволяють сформулювати підходи до дослідження просторово детермінованого ризику людського розвитку).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постановка проблеми щодо змісту соціальних ризиків у сучасному — постмодерному суспільстві — здійснена у роботах таких видатних соціологів, як У. Бека (U. Beck) [1], З. Баумана (Z. Bauman) [2], М. Кастельса (M. Castells) [3], Н. Лумана (N. Luhman) [4] та ін. Ризики у сфері людського розвитку, трудовій сфері, освіті та правовідносинах розглядали вітчизняні дослідники: В. Бульба (V. Bul'ba), Ю. В. Горемікіна (Yu. V. Horemukina) [5], Е. М. Лібанова (E. M. Libanova), О. В. Макарова (O. V. Makarova) [6], В. І. Надріага (V. I. Nadraga) [7], О. Ф. Новікова (O. F. Novikova), В. М. Новіков (V. M. Novikov) [8], Н. О. Рингач (N. O. Rynkach) [9], В. М. Рошканюк (V. M. Roshkaniuk), О. Г. Сидорчук (O. G. Sydorchuk) [10, 11], О. М. Хмелевська (O. M. Khmelevska) та ін.

З іншого боку, дослідження просторової організації економіки ґрунтується на працях таких зарубіжних вчених, як Ж.-П. Будвіля (J. Boudeville), Р. Капелло (R. Capello) [12], Ф. Перру (F. Perrou) [13], Дж. Фрідмана (J. Friedmann) [14], Т. Хегерстранда (T. Hagerstrand) [15] та ряду інших дослідників. Оскільки поняття простору людського розвитку, на власне визначення якого автор спирається в цій розвідці [16], є новим, то при дослідженні просторових ризиків для нас є цікавим дослідження в сфері просторової економіки.

Серед останніх публікацій, цікавих у контексті розробки цієї тематики, слід назвати роботи, присвячені проблемі доступності механізмів соціального захисту населення, проте зазвичай автори наголошують на створенні або удосконаленні системи правового доступу до соціальних гарантій і послуг. Так, Г. О. Яковлева (G. O. Iakovleva) [17] досліджує доктринальні підходи щодо розуміння поняття «соціальний ризик у праві соціального забезпечення» і доходить висновку про складну структуру природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення, а щоб певним чином узагальнити і формалізувати своє бачення, автор вважає за потрібне сформулювати два визначення у вузькому та широкому розумінні відповідного соціального ризику.

Отже, за Г. Яковлевою, соціальний ризик у праві соціального забезпечення (вузьке розуміння) — це закріплена у законодавстві складна життєва обставина різного походження (демографічного, фізіологічного, політичного, економічного тощо), яка має певну вірогідність наступити, у

зв'язку з чим спричинити втрату людиною (дитиною, громадянином, іноземцем, особою без громадянства) або спільнотою людей засобів до існування, зниження можливості забезпечити себе та своїх близьких мінімально необхідним рівнем матеріальних та інших благ, необхідних для продовження життєдіяльності, необхідність соціальної адаптації та повернення до нормального способу життя без сторонньої допомоги, яка у разі її настання та документального підтвердження є підставою для отримання певного виду соціального забезпечення у визначеному законодавством порядку [17, с. 51]. Поряд з тим, соціальний ризик у широкому розумінні — це існуюча незалежно від її нормативно-правового закріплення складна життєва обставина різного походження (демографічного, фізіологічного, політичного, економічного тощо), яка має певну вірогідність наступити, у зв'язку з чим спричинити втрату людиною (дитиною, громадянином, іноземцем, особою без громадянства) або спільнотою людей засобів до існування, зниження можливості забезпечити себе та своїх близьких мінімально необхідним рівнем матеріальних та інших благ, необхідних для продовження життєдіяльності, необхідність соціальної адаптації та повернення до нормального способу життя без сторонньої допомоги [17, с. 51-52]. Таким чином, у цих роботах надаються рекомендації щодо удосконалення роботи відповідних інституцій, в той час як проблема протекції соціальних ризиків, що можуть виникати через проблему територіальної недоступності соціальних благ, а також змісту ризиків, котрі виникають при цьому, лишається поза увагою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунтуючись на концепті «простору людського розвитку» як його просторовій моделі, розглядаємо його як *простір, що забезпечує задоволення основних потреб і стимулює всебічний розвиток особистості та орієнтований, таким чином, на реалізацію цілей сталого людського розвитку, і являє собою сукупність природного ландшафту і розміщених на території місць прикладання праці, інженерних мереж, об'єктів соціальної інфраструктури, які в процесі функціонування створюють певний простір можливостей, що дозволяє населенню, що проживає на даній території, задовольнити свої соціально-економічні та культурні потреби* [16, с. 142].

Таким чином, у концепті простору людського розвитку враховуються територіально-просторові особливості процесу людського розвитку як певні фактори, що його формують і детермінують. Відповідно просторові детермінанти людського розвитку представлені на рис. 1.

Такі детермінанти містять чотири групи факторів — характерні особливості фізичного простору, економічного та соціального середовища, а також умови повсякденного життя населення. При цьому під детермінантами, що визначаються особливостями характеристик фізичного простору, розуміємо географічне середовище як характеристики природного ланд-

Рис. 1. Просторові детермінанти людського розвитку

Джерело: складено автором.

шафту, клімату, забезпеченості природними ресурсами, стан довкілля, а також наявність і стан існуючого, створеного людиною, штучного середовища, як-от: житлових будинків, інших будівель і споруд адміністративного, виробничого, соціального призначення, інженерної та транспортної інфраструктури.

Як соціетальні детермінанти розуміємо «умови, пов'язані з соціальним, фізичним та економічним середовищем, у якому люди народжуються, живуть, працюють і старіють» [18].

Під соціальним середовищем розуміємо середовище, що включає в себе соціальні і культурні інститути, патерни індивідуальної і колективної поведінки, соціальні настанови і цінності, а також соціальні групи та соціальні відносини.

Під економічним середовищем розуміємо простір, де відбуваються економічні процеси, господарська діяльність.

Вищезазвані просторові детермінанти несуть в собі як можливості для людського розвитку, а також і певні загрози, що за певних умов трансформуються у безпосередньо ризики людського розвитку і антиризиками як фактори стійкості і протидії ризикам (рис. 2).

Рис. 2. Просторові детермінанти та ризики людського розвитку
Джерело: складено автором.

Зупинимось більш докладно на загрозах людського розвитку, які можуть нести окремі детермінанти:

- географічне середовище (особливості природного ландшафту, кліматичні, природні ресурси):

- а) важкодоступність території через наявність природних перешкод — гірських масивів, водойм (морів, річок, озер), перетнутої місцевості, ярів, каньйонів;

- б) недостатня забезпеченість окремими видами природних ресурсів, зокрема водою;

- в) важкий кліматичний режим — екстремально низькі або високі температури, посухи, підтоплення територій;

- стан навколишнього природного середовища:

- а) екологічно загрозливий стан основних природних середовищ — питної води, відкритих водойм, ґрунтів, повітря;

- б) загроза екологічних катастроф;

- штучне середовище (житлові будинки, інші будівлі і споруди, соціальна, транспортна та інженерна інфраструктура):

- а) відсутність необхідних інфраструктурних об'єктів;

- б) зношеність необхідних інфраструктурних об'єктів;

- в) невідповідність конфігурації системи розселення локалізації місць прикладання праці (робочих місць);
- г) диференціація в забезпеченні житлом та інфраструктурними об'єктами між населеними пунктами різного таксонометричного рівня;
 - ризики доступності транспортної інфраструктури:
 - а) неврахування актуальних потреб населення території при створенні / модернізації, організації діяльності транспортної інфраструктури;
 - б) відсутність економічної вигоди (мотивації) для створення або розвитку транспортної інфраструктури у відповідній місцевості;
 - в) відсутність економічної вигоди (мотивації) для здійснення пасажирських перевезень у відповідній місцевості;
 - ризики необлаштованості територій населених пунктів:
 - а) необлаштованість адміністративних, освітніх, медичних закладів і установ, а також установ соціального захисту населення для доступу осіб із обмеженими фізичними можливостями;
 - б) загальна необлаштованість території населених пунктів для доступу осіб із обмеженими фізичними можливостями;
 - економічне середовище:
 - а) крайні негативні прояви центр-периферійних відносин;
 - б) нерівномірність локалізації економічної діяльності, «розриви» економічного простору;
 - в) відсутність місць, що відповідають критеріям гідної зайнятості;
 - г) диференціація доходів;
 - соціальне середовище (як сукупність соціальних норм, інститутів та соціальне оточення):
 - а) соціальна стратифікація, соціальне розшарування;
 - б) соціальна нерівність;
 - в) соціальні практики, що дискримінують можливість доступу до освіти та робочих місць окремих громадян або представників певних соціальних груп;
 - г) соціальні практики, що дискримінують можливість доступу до певних місць проживання окремих громадян або представників певних соціальних груп;
 - г) соціальне оточення, що консервує маргінальний стан індивіда або стан перебування у важких життєвих обставинах;
 - умови повсякденного життя (соціетальні детермінанти):
 - а) низька комфортність житла;
 - б) невідповідність стану житла встановленим санітарним нормам;
 - в) бідність (низький рівень доходів);
 - ризики просторово-часової доступності:
 - а) віддаленість населеного пункту від центру адміністративно-територіальної одиниці;

б) нерівномірність розселення;

в) певний тип адміністративної одиниці (розселення): сільське поселення або мале місто.

До прикладу, для таких великих міст, як Київ, Запоріжжя або Дніпро, де територія розкинулась по обидва береги Дніпра, за сучасних умов критичною стає проблема мостів, що не в змозі обслужити наявний пасажиропотік. Так, у Запоріжжі проблема сполучення Хортицького району (правий берег Дніпра), з центральною частиною міста, розташованою на лівому березі, залишається нагальною з 90-х років ХХ століття. Міст, який мав би доповнити потужності існуючих мостових переходів, будується з 2003 р. і цей недобуд уже почав руйнуватись. У загальному підсумку близько 120 тис. чоловік потерпають від цієї проблеми¹.

У той же час подією 2019 р. у Дніпрі стало відкриття після реконструкції, яка відбувалася більше двох років, Нового мосту. У Києві також актуальною є проблема сполучення лівого і правого берегів Дніпра. Існуючі мости вже не відповідають вимогам часу. А будівництво нового Подільського мостового переходу, розпочатого у 1993 р. (відновлено у 2003 р.) й дотепер залишається незакінченим. Це веде до того, що для понад 1 мільйона осіб² проблема є нагальною.

Від відсутності мостів потерпають і невеликі населені пункти. Так, тільки у Закарпатській області потребують ремонту більше 195 мостів. У деяких місцевостях люди опиняються відрізаними від решти світу через відсутність або незадовільний стан цих інженерних споруд і вимушені долати річки вброд, через натягнутий канат або на плавзасобах. Наприклад, у такій важкій ситуації опинялися мешканці с. Терєблї Тячівського району Закарпатської області, де повинню 2008 р. знесло міст через гірську річку Терєбля; села Нижній, Бистрий Хустського району³.

На нашу думку, узагальнюючи наведений перелік загроз людському розвитку, слід виокремити чотири класи загроз:

¹ Київ, Днепр, Запорожье: чей мост «устал» больше. URL: // <https://kp.ua/incidents/645601-kyev-dnepr-zaporozhe-chei-most-ustal-bolshe> (дата обращения 24.11.2019); Достроят или нет: названа сумма, которая необходима для строительства запорожских мостов. URL: // <https://zr.vgorode.ua/news/sobytyia/408433-dostroiat-ylu-net-nazvana-summa-kotoraia-neobkhodyma-dlia-stroytelstva-zaporozhskikh-mostov> (дата звернення: 24.11.2019).

² Населення Дарницького, Деснянського, Дніпровського районів Києва — за даними Головного управління статистики у м. Києві.

³ Жители села Терєбля не могут построить мост через горную реку. URL: // <https://podrobnosti.ua/774457-zhiteli-sela-tereblya-ne-mogut-postroit-most-cherez-gornuju-reku.html> (дата звернення: 24.11.2019); «Привид» на одній із річок Закарпаття до сьогодні так і не матеріалізувався! (відео) URL: // <https://ua-reporter.com/uk/news/pryvud-na-odniy-iz-richok-zakarpattya-do-sogodni-tak-i-ne-materializuvavsya-video> (дата звернення: 24.11.2019).

- нерівність (у доходах, у доступі до соціальних благ, до освіти, до житлових умов тощо);
- нерівномірність розміщення (гіперурбанізація, гіперполяризація, нерівномірність розміщення інфраструктури, рекреаційних територій тощо);
- віддаленість;
- важкодоступність.

Окремо взяті території теоретично можуть потерпати від усіх зазначених загроз. Також такі загрози, виходячи з індивідуальних просторових характеристик відповідних територій і наявності вразливих груп населення, можуть бути знівельованими або підсиленими, що буде зменшувати або збільшувати ймовірність ризиків людського розвитку. У зв'язку з цим маємо змогу виділити такі основні класи ризиків:

- ризики соціального відторгнення;
- ризики для здоров'я;
- ризики для життя.

Природний перебіг економічних процесів (ефект масштабу) спрямований на концентрацію населення й інших видів ресурсів і благ у містах, одночасно стимулює процеси поляризації простору. І, відповідно, диференціює доходи населення і доступ до соціальних благ у просторі. Під соціальними благами у цьому випадку ми розуміємо широкий набір категорій, доступ до яких, у тому числі, регламентується наявністю відповідної спеціалізованої соціальної інфраструктури — закладів освіти, охорони здоров'я, соціального обслуговування. Проте в межах заявленої проблематики нас особливо цікавить наявність можливості фізично дістатись до інфраструктури або фінансової спроможності скористатись відповідними послугами (особливо можливостями або перевагами, обумовленими таксонометричним рівнем населеного пункту і його місцеположення у географічному просторі). Тобто, в контексті вивчення людського розвитку в просторовому аспекті проблему зумовлено двома підкатегоріями — наявності і доступності.

Просторово детермінований ризик людському розвитку є об'єктивно існуючою вірогідністю соціального відторгнення, порушення здоров'я певної тяжкості або позбавлення життя для населення певної території (або окремих індивідів), що пов'язаний з дією просторово локалізованих загроз, спричинених нерівністю в доходах та у доступі до соціальних благ, нерівномірністю розміщення, віддаленістю та важкодоступністю місць проживання, прикладання праці, інфраструктури, зокрема соціальної та транспортної.

Можна зробити висновок щодо полідетермінованості ризику людського розвитку і, зокрема, його просторової складової. Багатофакторність моделі людського розвитку і ризиків для нього ускладнює доведення безпосередніх зв'язків у моделі: «фактор» — «загроза» — «ризик», а також «фактор» — «ефект» стосовно рівня ризику.

Слід зазначити, що суб'єктами цього ризику виступає населення, яке проживає на відповідній території (у цілому, а також і вразливі групи, окремі індивіди), представники публічної влади та бізнесу. При цьому об'єкт ризику — це людський розвиток населення; результат — соціальне відторгнення, порушення здоров'я певної тяжкості або позбавлення життя для населення певної території (як цілком, так і вразливі групи, окремі індивіди).

Висновки і перспективи подальших досліджень. У процесі дослідження ризиків людського розвитку в просторовому аспекті, виходячи з розуміння концепту «простору людського розвитку» (як життєвому просторі, де відбувається відтворення і розвиток населення), були визначені просторові детермінанти людського розвитку. Це — характерні особливості фізичного простору, економічного та соціального середовища, а також умови повсякденного життя населення. Вони несуть у собі можливості для людського розвитку, так і певні загрози, що за певних умов трансформуються у безпосередньо ризику людського розвитку і антиризиків як фактори стійкості і протидії ризикам.

Таким чином, просторово детермінований ризик людському розвитку є об'єктивно існуючою вірогідністю соціального відторгнення, порушення здоров'я певної тяжкості або позбавлення життя для населення певної території (або окремих індивідів), що пов'язаний з дією просторово локалізованих загроз, спричинених нерівністю в доходах та у доступі до соціальних благ, нерівномірністю розміщення, віддаленістю та важкодоступністю місць проживання, прикладання праці, інфраструктури, зокрема соціальної та транспортної.

У цьому зв'язку просторово детерміновані ризики людського розвитку є ризиками не тільки щодо людського розвитку, але і загрозами для розвитку середовищ проживання — поселенської мережі, природного середовища. Підтримка поселень — це одночасно і підтримка людського розвитку. Нейтралізація негативних явищ міжпоселенської диференціації спрямована на покращення життя населення на всій території держави, незалежно від виду поселення.

Оцінка просторово детермінованих ризиків має вказувати і на найпроблемніші аспекти в інфраструктурному забезпеченні, і на негаряди розвитку населеного пункту, а також в аспекті забезпечення його взаємодії з іншими населеними пунктами. На практиці це може бути реалізовано як робота з формування «Профілів просторово детермінованих ризиків» для конкретних населених пунктів і бути інструментом оцінювання і моніторингу ризиків людського розвитку й управління територіальним розвитком.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; Послел. А. Филиппова. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
2. Бауман З. Текущая современность / Пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. СПб: Питер, 2008. 240 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
4. Луман Н. Понятие риска. *Thesis*. 1994. Вып. 5. С. 135—160.
5. Горемикіна Ю. В. Локалізація соціальних ризиків людського розвитку і соціальна вразливість. Фінанси, аудит та соціальна економіка: аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток: матеріали Міжнародної науково-практ. конференції (Львів, 28-29 липня 2017 року) / ГО «Львівська економічна фундація». Львів: ЛЕФ, 2017. С. 82—86.
6. Макарова О. В. Методологічні підходи до ідентифікації та оцінювання ризиків людського розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 103—116. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2081.02.103>
7. Надріага В. І. Методичні засади оцінювання професійних ризиків. *Економічний вісник Донбасу*. 2014. № 2 (36). С. 193—199.
8. Новіков В. М. Бюджетний ризик: зміст та регулювання у соціальній інфраструктурі. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1. С. 73—86. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.073>
9. Рингач Н. О. Обізнаність населення щодо факторів ризику як аспект санітарної грамотності в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1. С. 41—52. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.041>
10. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.
11. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова, Л. Л. Шамілева, А. Д. Шастун, О. Ю. Касперович, О. О. Хандій; Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.
12. Capello R. Territorial capital and regional growth: increasing returns in knowledge use / R. Capello, A. Caragliu, P. Nijkamp. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 2011. Vol. 102. Issue 4. P. 385—405.
13. Perroux F. A new concept of development: Basic tenets. London, Canberra, 1983. 212 p.
14. Friedmann J. Regional Development Policy: a Case Study of Venezuela. Cambridge (Mass.), 1966. 317 p.
15. Hagerstrand T. Aspects of the Spatial Structure of Social Communication and the Diffusion of Information. *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*. 1966. Vol. 16. P. 27—42.
16. Калашнікова Т. М. Зміст просторового аспекту процесів людського розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 3 (37). С. 133—148. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2019.03.133>
17. Яковлева Г. О. До визначення поняття та природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. *Право та інновації: наук.-практ. журн.* 2018. № 2 (22). С. 49—53.
18. Healthy people 2020: an opportunity to address societal determinants of Health in the U.S. / U.S. Department of Health and Human Services. Secretary's Advisory Committee on National Health Promotion and Disease Prevention Objectives for 2020 (2010). URL: <http://www.healthypeople.gov/2020/about/advisory/SocietalDeterminantsHealth.pdf> (дата звернення: 19.12.2019).

REFERENCES

1. Bek, U. (2000). *Risk society. On the way to another Art Nouveau*. Moscow: Progress-Tradicija [in Russian].
2. Bauman, Z. (2008). *Liquid modernity*. SPb: Piter [in Russian].
3. Kastel's, M. (2000). *The information age: Economy, Society and Culture*. Moscow.
4. Luman, H. (1994). The concept of risk. *Thesis*, 5, 135-160 [in Russian].
5. Horemykina, Yu. V. (2017). Localization of social risks of human development and social vulnerability. *Finance, Audit and the Social Economy: Trend Analysis and Scientific and Economic Development*, 82-86. Lviv: Lviv Economic Foundation [in Ukrainian].
6. Makarova, O. V. (2018). Methodological approaches to the identification and assessment of human development risks. *Demography and Social Economy*, 3, 133-148. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.103> [in Ukrainian].
7. Nadraha, V. I. (2014). Methodical bases of occupational risk assessment. *Economic herald of the Donbas*, 2, 193-199 [in Ukrainian].
8. Novikov, V. M. (2018). Budget risk: content and regulation in social infrastructure. *Demography and social economy*, 1, 73-86. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.01.073> [in Ukrainian].
9. Rynhach, N. O. (2019). Population Awareness of Risk Factors as an Aspect of Health Literacy in Ukraine. *Demography and Social Economy*, 1, 41-52. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.041> [in Ukrainian].
10. Sydorhuk, O. H. (2018). *Social security: state regulation and organizational and economic support*. Lviv: Lviv Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine [in Ukrainian].
11. Novikova, O. F., Sydorhuk, O. H., & Pankova, O. V. (2018). Status and prospects of social security in Ukraine: expert assessments. Lviv Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine; NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics NAS of Ukraine. Kyiv, Lviv: Lviv Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine [in Ukrainian].
12. Capello, R., Caragliu, A., & Nijkamp, P. (2011). Territorial capital and regional growth: increasing returns in knowledge use. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 102, 4, 385-405.
13. Perroux, F. (1983). *A new concept of development: Basic tenets*. London: Canberra.
14. Friedmann, J. (1966). *Regional Development Policy: a Case Study of Venezuela*. Cambridge (Mass.)
15. Hagerstrand, T. (1966). Aspects of the Spatial Structure of Social Communication and the Diffusion of Information. *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 16, 27-42.
16. Kalahnsnikova, T. M. (2019). The substance of the spatial aspect of human development processes. *Demography and Social Economy*, 3, 133-148. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2019.03.133> [in Ukrainian].
17. Yakovlieva, H. O. (2018). The definition of the concept and nature of social risks in the social security law. *Law and Innovations: Scient. - Pract. Journal*, 2(22), 49-53.
18. Healthy people 2020: an opportunity to address societal determinants of Health in the U.S. (2010). U.S. Department of Health and Human Services. Secretary's Advisory Committee on National Health Promotion and Disease Prevention Objectives for 2020. Retrieved from: <http://www.healthypeople.gov/2020/about/advisory/SocietalDeterminantsHealth.pdf>

Стаття надійшла до редакції журналу 03.01.2019.

T. M. Kalahsnykova, PhD (Economics), Leading Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: tatank@meta.ua
ORCID 0000-0002-7963-3155

SPATIALLY DETERMINED RISKS FOR HUMAN DEVELOPMENT

The purpose of this article is to study the spatial determinants of human development and the content of the concept of spatially determined risk for human development. The scientific novelty of research is to determine the objects, subjects, results of spatial deterministic risk of human development. For the first time, the essence of the definition of a spatially determined risk to human development is proposed and revealed. This further allows us to form a theoretical and methodological basis for assessing the risks involved. The article explores the territorial and spatial features of the process of human development by studying the factors that shape and determine it, basing on the author's concept of the "space for human development". It is determined that the spatial determinants of human development include four groups of factors, which are the features of physical space, economic and social environment, conditions of daily life of the population. The distinctive spatial determinants carry both the opportunities for human development and the threats. Under certain conditions, they are transformed into human development risks and anti-risks as factors of the resilience and counteraction to risks. Generalizing the threats for human development, four classes of threats are identified. They include: inequality (income inequality, the unequal access to benefits, education, housing, etc.); uneven placement (hyper urbanization, hyper polarization, the uneven placement of infrastructure or recreational areas, etc); remoteness; inaccessibility. Separate territories can theoretically suffer from all of the above threats. Also, basing on the individual spatial characteristics of the respective territories and the presence of vulnerable populations, such threats may be leveled or amplified. This will reduce or increase the probability of human development risks. The author distinguishes the main classes of risks for human development, which are: social exclusion, health risks, life risks.

The author formulates own definition of a spatially determined risk for human development as an objectively existing probability of the social exclusion, violation of health of a certain severity or deprivation of life for the population of a certain territory (or certain individuals), which is connected with the action of spatially localized threats caused by income inequality and unequal access to social benefits, uneven accommodation, remoteness and difficult access to places of residence, work, infrastructure, including social and transport.

Keywords: human development, space for human development, spatial determinants of human development, risk, spatially determined risk for human development.